

ÇERİBAŞI

müdürlüğüne dönüştürülmüştür. Evlâd-ı fâtihândan düzenlenen dört taburun her birine yine maaşlı çeribaşılar tayin edilmiştir.

Evlâd-ı fâtihân çeribaşılığı, 5 Haziran 1845 tarihinde çıkarılan bir fermanla, bağlı olduğu teşkilâtın ilgisiyle birlikte ortadan kaldırılmıştır (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 10).

Voynuk Çeribaşısı. Başlıca görevleri seferde olan ordunun ve devlet adamlarının atlarına bakmak, Has Ahur ve çayır hizmetlerini yerine getirmek olan gayri müslim ve genellikle Bulgar asıllı voynukların ikinci derecede önemli zâbitinin unvanı da çeribaşısıdır. Kanunnâmelerde daha ziyade "voynuk seraskeri" olarak geçen bu görevliler sipahi statüsündeydi ve genellikle müslümanlardan tayin edilirdi. Bu tayinler büyük veya küçük mîrâhur ağalar tarafından yapılırdı. Voynuk çeribaşıları voynuk beyine, o da mîrâhur ağalardan birine bağlıydı. Göreve getirilen çeribaşılara voynuklar gibi **baştına*** değil icmalli timarlar tevcih edilirdi. Bu timarlar arpalık hükmündeydi ve geliri oldukça yüksek olan topraklardı. Meselâ Novoberda voynuklarının çeribaşısının timarı 8950 akçelikti (İnalçık, s. 152). Voynuk çeribaşıları bölgelerindeki voynukları zapturapt altına alır, mevsimi gelince yeterli sayıda sefer veya çayır voynuğunu toparlayıp atlarıyla birlikte İstanbul'a götürür, bunları hasa çayırlarında çalıştırırdı (Uzunçarşılı, *TTK Belleten*, s. 393). Ayrıca bazı vergileri toplayıp bağlı olduğu mîrâhura teslim ederdi. Voynuk çeribaşılarının bir başka görevi, kendisine bağlı voynuklar arasında suç işleyenleri cezalandırmaktı. Ancak bunlar da sipahi çeribaşıları gibi hafif cezaları verebilirler, ağır suçların cezasını bağlı oldukları sancak beyleri uygularlardı. Voynuk seraskerlerinin bir görevi de defterhânedan verilen voynuk tahrir defterlerini saklamak ve işleri bitince yerine teslim etmektir. Görevlerini yapmayan, eksik yapan veya bir başka yolsuzluğu görülen çeribaşılar cezalandırılırdı. Bu cezalar çok defa tasarruf ettikleri dirliğin ellerinden alınması şeklinde olurdu. Voynuk çeribaşılığı, Has Ahur halkından yıllarca hizmet edip emektar olmuş kişilere tevcih edilirdi (BA, MD, nr. 1, s. 5, 41; nr. 78, s. 384). Çeribaşılardan terfi edenler ise dergâh-ı âlî müteferrikası olabilirlerdi.

Voynuk çeribaşısının geliri sadece tasarruf ettiği timara münhasır değildi. Emrindeki voynukların nakdî cerîmele-

rinin -ki bu 1576 yılında 500 akçeydi-tamamı onlara aitti. Ayrıca kızı evlenen voynuklar çeribaşısı evlenme vergisi verirdi; bād-ı hevâ ve bazı şarap vergileri de onlarındı.

Statü itibarıyla voynuk çeribaşısından sonra primkür ve likatör unvanlı hristiyan zâbitler gelirdi. Voynuk çeribaşılığı bağlı olduğu müesseseye ile birlikte 1691 yılında lağvedilmişse de iki yıl sonra tekrar kurulmuş, fakat bu tarihten itibaren büyük toprak kayıplarına paralel olarak voynuk teşkilâtı da önemini kaybetmiş, nihayet 1878 yılında tarihe karışmıştır.

Eyalet askeri statüsündeki akıncıların çeribaşılara ise daha ziyade toyca (tavçe) denirdi. Kıdemli ve fedakâr akıncılardan seçilen akıncı çeribaşılarının başlıca görevi beylerinin emirlerini akıncılara bildirmek ve onları sefere hazırlamaktı (bk. AKINCI).

BİBLİYOGRAFYA :

Tarama Sözlüğü, Ankara 1965, II, 861-869; BA, TD, nr. 112, s. 70, 72; nr. 170, tür.yer.; nr. 247, s. 139, 230; BA, MD, nr. 1, s. 5, 41; nr. 3, s. 288, 355; nr. 12, s. 35; nr. 27, s. 292; nr. 78, s. 384; BA, Cevdet-Askerî, nr. 115, 307, 11.903, 26.952; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 10, 1018, 1181, 4477; *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, s. 17, 34, 51, 57; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 324, 327; Selânikî, *Tarih* (İpsirli), II, 471; Ayn Ali, *Kavânir-i Âl-i Osmân*, s. 45, 70; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 52; Ahmed Refik, *Türk İdaresinde Bulgaristan*, İstanbul 1933, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 432; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 502; a.mlf., "Avni Ömer Efendi-Kanun-ı Osmanî Mefhum-ı Defter-i Hâkânî", *TTK Belleten*, XV/59 (1951), s. 381, 393, 398; Barkan, *Kanunlar*, s. 19, 44-45, 124, 233, 236, 241-244, 247-250, 260-268; a.mlf., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 754, 839; Pakalın, I, 353-354; Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler*, s. 61-64, 78, 80-81, 89-90, 255 vd., 310, 311-315, 333-340; a.mlf., "Çingeneleler", *İA*, III, 423-424; Bahaeddin Yediylidiz, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s. 61, 62, 158; Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1986, s. 30-33, 61-67, 79, 93, 95, 109-121; Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1987, s. 152, 156, 176, 177; Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 132, 134; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1528-1566)*, Ankara 1989, s. 41, 47; Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya Müsellem Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s. 5, 122, 139; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahkikleri*, İstanbul 1990, I, 146; II, 128, 383-385; Abdülkadir Özcan, "Çeribaşılık Müessesesi", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 1, İstanbul 1991, s. 196-203.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

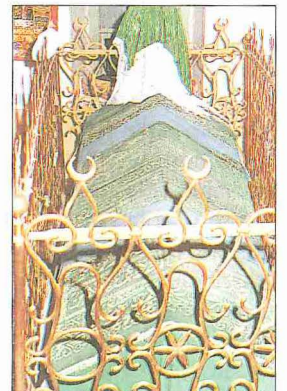
ÇERKEŞİ MUSTAFA EFENDİ

(ö. 1229/1814)

Halvetiyye-Şabâniyye tarikatının Çerkeşiyeye kolunun kurucusu.

Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğdu. Kaynaklarda doğum tarihi ve hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ölüm tarihiyle ilgili bilgiler de farklıdır. Hüseyin Vassâf, "Oldu şeyh vâsıl-ı cânân yâhû" mısraını kaydederek 1224 (1809) tarihini verir (*Sefîne*, IV, 56). Sâdık Vicedânî ise kaynak göstermeden 1229'da (1814) öldüğünü belirtir. Son zamanlarda yapılan bir araştırmada Sâdık Vicedânî'nin verdiği tarih doğrulanmış bulunmaktadır. Bu araştırmada, Çerkeş'in müridi olduğu tesbit edilen Âkif Paşa'nın bir manzumesinden hareketle şeyhin doğum ve ölüm tarihleri belirlenmiştir (Azamat, s. 330). Âkif Paşa bu manzumesinde şeyhinin yetmiş üç yaşında öldüğünü söyler ve tarih olarak, "Hü deyip firdevs-i vasla erdi pîrim Mustafâ" mısraını kaydederek. Bu mısradan şeyhin 1229'da vefat ettiği ve yetmiş üç yıl yaşadığına göre 1156'da (1743) doğduğu anlaşılmaktadır. Şeyhin türbesi Çerkeş'te kendi adıyla anılan caminin içindedir.

Çerkeşî Mustafa Efendi, Safranbolu'ya bağlı büyükçe bir köy olan Zora'da yetişen Halvetî-Şabânî şeyhlerinden Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiş ve ondan hilâfet almıştır. Baş tarafında, ulemâ ile tarikat mensupları arasındaki ihtilâfın mahiyeti ve çözüm yolları hakkında devrin padişahı tarafından yöneltilen sorulara cevap olarak kaleme alındığı kaydedilen *Risâle fi tahkiki't-tasavvuf* adlı birkaç sayfalık Türkçe risâlesinden Çerkeşî Mustafa Efendi'nin şöhretinin İstanbul'da saraya kadar ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Risâlede adı geçmemekle birlikte söz konusu padişah muhtemelen II. Mahmud'dur. Nitekim bazı

Cerkeşî Mustafa Efendi'nin kendi unvanı ile adlandırılan Pîr-i Sâni Camii'nin içindeki sandukası - Çerkeş / Çankırı

kaynaklarda (Hüseyn Vassâf, IV, 58; Gölpınarlı, s. 188) risâlenin II. Mahmud'un emriyle yazıldığı kaydedilmiştir. Çerkeşi Mustafa Efendi'nin bir süre İstanbul'da ikamet ettiği görüşü (Öztürk, s. 34), risâlenin başında padişaha gönderildiği açıkça kaydedildiğine göre bir varsayım-dan ibarettir. Ayrıca İstanbul'daki ulemâ ve meşâyih'e de sorulup sorulmadığı şimdilik tesbit edilemeyen bu soruların cevabının Çerkeşi Mustafa Efendi'den istenmesi, onun ilim ve irfanının seviyesini, şöhretinin yaygınlığını göstermesi açısından son derece önemlidir. II. Mahmud'un, saltanatının ilk yıllarında Kastamonu'da çıkan Tahmisçioğlu isyanını bastırma hususunda şeyhin nüfuzundan faydalanmak amacıyla ona bu soruları sormuş olabileceğinin ileri sürülmesi (Abdulkadiroğlu, s. 340), risâlenin muhtevasına göre çok uzak bir ihtimaldir.

Çerkeşi Mustafa Efendi bu risâlede tasavvuf tarihi açısından dikkate değer önemli tesbitlerde bulunur. Ona göre tarikat mensuplarının ulaşmaya çalıştıkları tasavvuf yolu fiil, sıfat ve zât tecellileri (tecellî-i ef'âl, tecellî-i sıfât, tecellî-i zât) olarak tanımlanan üç halden ibarettir. Bu üç tecelliye mazhar olanlar zâhiren üç bâtil fırka mensuplarına (Cebriyye, Hulûliyye, İttihâdiyye) benzerler. Fiil tecellileri sahipleri Cebriyye, sıfat ve zât tecellileri sahipleri ise Hulûliyye ve İtti-

hâdiyye mensuplarına benzetilebilirler. Ancak bu üç halin kendilerinde tecelli ettiği sūfîlerin cebir, hulûl ve ittihad fikirleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Sūfîleri bu bâtil fırka mensuplarından ayırt etmenin temel ölçüsü şeriat-ı Muhammediyye'dir. Şeriatın ayrılmamak şartıyla yukarıdaki üç hal ve makamın kendisi üzerindeki tecellilerinden bahseden sūfînin sözleri ilâhî sır ve hikmetlerden ibarettir; ondan zuhur eden olağan üstü haller ise kerâmettir. Ancak kerâmet göstermek Allah, peygamber ve mürşid katında makbul değildir; çünkü edebe aykırıdır. Şeriatı aykırı en ufak bir harekette bulunan sūfî sapıktır; sözleri *ilhâd** ve *ifsad*, ondan zuhur eden haller sihir ve *istidrâc**dir.

Risâlenin daha sonraki satırları, şeyhen Melâmîler'le ilgili görüşünün de sorulduğu kanaatini vermektedir. Çerkeşi Mustafa Efendi, halkın ve anlayışsız zâhir ulemâsının hakikatini kavramaktan âciz oldukları, zâhiren şeriatı aykırı sözler söyleyen ve bazı davranışlarda bulunan Melâmî büyüklerinin dikkatle incelendiğinde şeriatı ters düşen hiçbir hallerinin olmadığını söyler. Ona göre hallerini gizlemeyi sevdiklerinden şeriatın zâhirine aykırı gibi görünen söz ve davranışlarla kendilerini halkın ilgi odağı olmaktan çıkarmayı tercih eden Melâmîler kâmil insanlardır; fakat kemale erdirici değildirler. Kendileri "râşid" olup "mürşid" olamazlar. Onlardan dua istemek ve irşad talep etmek doğru değildir. Çünkü tâlibi şüpheye sevkedebilirler. Halbuki irşad tâlibi şüpheye düşürmek değil aksine şüphelerini gidermektir. İrşad, Allah'ın kulunu kendine cezbedip kemale erdirdikten sonra tekrar beşeriyet makamına döndürmesidir. Mürşid, kâfiri küfürden imana, halkı mâsiyetten ibadete, havassı ise mâsivâdan ilâhî vuslata davet etmekle Allah'ın görevlendirildiği ve bu konuda kendisine halifelik verdiği kişidir. Peygamberler de birer mürşiddir. Eğer mürşid peygamber ise bu göreve "nübüvvet-i ta'rifîyye" adı verilir. Peygamberler getirdikleri şeriatın hükümlerini ümmetleri üzerinde uygulamakla yükümlü oldukları gibi mürşidler de zikir, evrâd, halvet gibi tarikatlarının gereklerini müridlerine uygulatmakla görevlidirler. Dinin koruyucusu olan ulemâdan nefret edip sūfîlik iddiasında bulunmanın, tarikat ve şeriatı birbirinden farklı şeyler gibi göstermenin, ulemâ ile meşâyih'in üzerinde birleştikleri taat, riyâzet, mücahede gibi hususları terketmenin sapıklık olduğunu söyleyen Çerkeşi

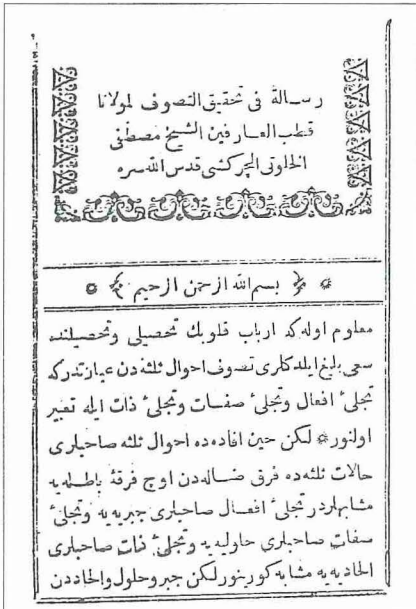
Mustafa Efendi'ye göre ulemâ bu gibi sahte sūfîlerle gerçek sūfîleri ayırt etme gayretini göstermeden aleyhlerinde birçok risâle kaleme almış, sūfîler de onlara cevap vermişlerdir. Çerkeşi'nin bu konudaki son sözü şudur: Ulemâ ile meşâyih arasındaki ihtilâf lafzidir, aralarında mânada ve özde ihtilâf yoktur. Onun bu uzlaştırıcı tavrı ulemâ üzerinde tesirini göstermiştir. Nitekim Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey ve Şeyhülislâm Mehmed Sâdeddin Efendi, devrin tanınmış âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi, kelâmcı Abdülatif Harpûti onun tarikatına intisap etmişlerdir.

İslâm toplumunda tarih boyunca önemli bir problem teşkil eden şeriat-tasavvuf ilişkisi konusunda ulemâ üzerine açık ve net bir şekilde ortaya koyan bu risâle birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1290 [*Sergüzeşt ve Tarikatnâme-i Pîrân ve Meşâyih-i Halvetiyye*'nin sonunda]; İstanbul 1300 [Yûsuf Halvetî'nin *Tenbühü'l-gabî* adlı eseriyile birlikte]; Eskişehir 1331). Ayrıca 48,5 × 34,5 cm. ebadındaki bir levhaya sülûs hatla yazılarak türbesinin bulunduğu camiye asılmıştır. *Risâle fî tahkiki't-tasavvuf* Abdülkerim Abdulkadiroğlu tarafından yayımlanmıştır (*ACÜFD*, XXVIII, s. 344-348).

Çerkeşi Mustafa Efendi'nin Mehmed, Mesud ve Osman Vehbi adlı oğulları kendisinden sonra irşad faaliyetlerini sürdürerek birçok mürid ve halife yetiştirmişlerdir. Osman Vehbi Efendi'nin (ö. 1277/1860) soyundan İstanbul'da Çerkeşizâdeler adı verilen bir ulemâ ailesi meydana gelmiştir. Babasının ölümünden sonra Ankara'ya yerleşerek şehrin tanınmış âlimlerinden biri olan Osman Vehbi Efendi'yi II. Mahmud İstanbul'a davet etmiş ve kendisine İstanbul ruûs'u verilmiştir. Çeşitli eserleri olan Osman Efendi'nin II. Mahmud için kaleme aldığı *el-Hiş-nü'l-ḥaşîn* (Kahire, ts.) ve *Tasrifâtü'l-Fârisiyye* (İstanbul 1267) adlı iki kitabı basılmıştır.

Osman Vehbi Efendi'nin oğlu Mehmed Tefvik Efendi Beşiktaş, Halep, Çankırı, Bursa, Balıkesir ve Mısır'da mevleviyet görevlerinde bulunduktan sonra Medine kadısı olmuş, daha sonra Ankara'ya dönerek on iki yıl müderrislik yapmıştır. Üç yıl İstanbul kadılığı yaptıktan sonra Rumeli kazaskerliği muavinliğine tayin edilmiş (1886), aynı yıl Meclis-i Meşâyih Nezâreti reisi olmuş, 1889'da Anadolu, ertesi yıl Rumeli kazaskeri pâyelerini almış ve şeyhülislâmlığın Meclis-i Müellefât Encümeni başkanlığına tayin edilmiştir. Dedesi Çerkeşi Mustafa Efendi'nin tarikatına mensup olan Tefvik

Çerkeşi Mustafa Efendi'nin *Risâle fî tahkiki't-tasavvuf* adlı eserinin ilk sayfası (İstanbul 1290)

ÇERKEŞİ MUSTAFA EFENDİ

Efendi vefatında (1893), bir Şâbânî-Çerkeşî tekkesi olan Aksaray Sofular'daki Ekmel Dergâhı'na defnedilmiştir. Mehmed Tevfik Efendi'nin *Gâyetü'l-beyân fi ilmi'l-mizân* (İstanbul 1306), *Hediyetü's-sıbyân* (İstanbul 1308), *Divançe* (Mısır 1283), *Kasâid-i Tevfik* (Şam 1286, 1304), *Levâiyhu'l-kudsiyye* (İstanbul 1303), *Behcetü't-tarf fi ilmi's-sarf* (İstanbul 1308), *Meziyyet-i İslâmiyye* (İstanbul 1306), *Miftâhu'l-akâid* (İstanbul 1301), *Şerh-i Akâid-i Nesefî Tercümesi'ndeki Hatalara Dair Risâle* (baskı yeri ve yılı yok) adlı eserleri basılmıştır.

Tevfik Efendi'nin oğlu Ahmed Muhtar Efendi nakibüleğraf*lık görevinde bulunmuştur. Osman Vehbi Efendi'nin Mehmed Refî adlı oğlundan olan torunu Halil Hâlid Bey (ö. 1934), Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra gittiği İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde Türk dili ve edebiyatı hocalığı yapmış, edebiyat, tarih, dış politika, iktisat alanlarında dikkate değer eserler yazmış önemli bir fikir adamıdır (bk. HALİL HÂLİD BEY).

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin tarikat silsilesi Zoralı Şeyh Mehmed, Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü (ö. 1141/1728-29), Şâbâniyye'nin Nasûhiyye kolunun kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî Üsküdarî (ö. 1130/1718), Karabaşîyye kolunun kurucusu Karabaş Velî (ö. 1097/1686) vasiyetiyle tarikatın piri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1568) ulaşır. Şâbâniyye mensuplarınınca tarikatın ikinci kurucusu anlamında "pîr-i sâni" unvanıyla anılan Çerkeşî Mustafa Efendi'nin on üç (Hüseyin Vassâf, IV, 58) veya on bir (*Eş'âr-ı el-Hâc Âkif Efendi*, s. 28; Enderunlu Âlî, vr. 4^b) halifesi olduğu kaydedilmektedir. Bunlardan ancak altısının (Beypazarlı Ali, Geredeli Halil, Mustafa Safî, Semerci Şeyh İbrâhîm, Tiritzâde Hüseyin, Ahmed Nûri Baba) adı ve kimliği tesbit edilebilmiştir. Halifelerin faaliyetleri sonucu Çerkeşîyye tarikatı Batı Karadeniz, başta Ankara ve çevresi olmak üzere Orta Anadolu, İstanbul ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır.

Çerkeşîyye'den Beypazarlı Ali Efendi'nin halifesi Kuşadalı İbrâhîm ile Geredeli Halil Efendi'ye nisbet edilen İbrâhiyye ve Halîliyye adlı iki şube meydana geldiği söylenirse de (*Tomar-Halvetiyye*, s. 74) bunlardan ancak ilki bir kol olarak kabul edilebilir. Çerkeşî'nin emrine uyarak ölümünün hemen ardından İstanbul'a giden ve Şeyhülislâm Dürri-zâde Abdullah Efendi tarafından Fındıkzade'deki Beşikçizâde Dergâhı şeyhliği-

ne tayin edilen Beypazarlı Ali Efendi'nin (ö. 1234/1819) yetiştirdiği tek halife olan Kuşadalı İbrâhîm Efendi (ö. 1262/1846) tekke, taç, hırka gibi tarikatlara ait geleneksel unsurları reddeden fikir ve uygulamalarıyla Türk tasavvuf tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Tarikata Melâmetî bir hüviyet kazandıran Kuşadalı'nın Mehmed Tevfik Bosnevî ile (ö. 1283/1866) devam eden silsilesi, "Fâtih türbedarı" diye meşhur olan Ahmed Amiş Efendi (ö. 1920) vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmıştır.

Çerkeşî'nin diğer tanınmış halifesi ümmî bir zat olan Geredeli Halil Efendi'dir. Şeyh Halil Efendi II. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edilmiş, amellerin niyetlere göre olduğunu ifade eden hadise verdiği mânalar padişahı ve huzurda bulunanları hayrete düşürmüş, büyük iltifat ve takdire mazhar olmuştur. Gerede'de vefat eden Halil Efendi'nin türbesi Aşağı Tekke Camii'nin bahçesindedir.

Geredeli Halil Efendi'nin halifelerinden Ömer Fuâdî (ö. 1274/1857), İstanbul'da Sofular Ekmel Dergâhı'nda uzun yıllar şeyhlik görevinde bulunmuştur. Devrin iki şeyhülislâmı Ârif Hikmet ve Mehmed Sâdeddin efendilerin kendisine intisap etmeleri, Ömer Fuâdî Efendi ve Şâbâniyye-Çerkeşîyye'nin ulemâ üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Vefatından sonra makamına oğulları Abdullah Rüşdü (ö. 1299/1882) ve Yâkub Sıdkı (ö. 1319/1901) geçmiş, Yâkub Efendi'nin ölümünden sonra dergâh oğlu Yûsuf Selâhaddin ile Abdullah Rüşdü'nün oğlu Mustafa Sîret efendiler tarafından yönetilmiştir. Daha sonra Üsküdar'daki Atik Vâlide Şâbânî dergâhına tayin edilen Mustafa Sîret Efendi, Meclis-i Meşâyih üyesi olarak da görev yapmıştır.

Geredeli Halil Efendi'nin diğer halifesi Yazıköylü Emin Efendi, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Nevrekop'a giderek irşad faaliyetinde bulunmuştur. Emin Efendi'nin *Mir'âtü'l-âşkın* adlı eseri basılmıştır (baskı yeri ve yılı yok). Halifesi Nevrekoplu Ahmed Efendi'nin burada açtığı dergâh Balkan Harbi'nde Bulgarlar tarafından yakılmıştır.

Diyarbakirli Hacı Mustafa Safî Efendi'yi (ö. 1263/1847), Hüseyin Vassaf Geredeli Halil'in halifesi olarak gösterir. Ancak Safî Efendi hakkında bir menâkıbnâme yazan İbrâhîm Hilmi onun aslında Çerkeşî Mustafa Efendi'nin halifesi olduğunu söyler. Safî Efendi'nin halifesi Geredeli Saatçi Abdullah Efendi'nin mü-

ridi Halil Rahmi Efendi (ö. 1284/1867), uzun yıllar Divân-ı Hümâyün Kalemî'nde görev yapan Necib Efendi'nin (ö. 1307/1890) şeyhidir. Necib Efendi Aksaray'daki evinde irşad faaliyetini sürdürmüş, devrin tanınmış âlimleri Mehmed Zihni Efendi ve Abdüllatif Harpûtî kendisine mürid olmuşlardır. Oğlu Fahri Efendi Kanlıca'daki Atâullah Dergâhı'nda şeyhlik yapmıştır.

Sultanahmet'teki Sokullu Mehmed Paşa Dergâhı şeyhi Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Şeyh Mustafa Hulûsi Efendi de (ö. 1299/1882) Geredeli Halil'in halifelerindedir. Halil Efendi İstanbul'a geldiğinde kendisine intisap ederek onunla birlikte Gerede'ye gitmiş, sulûkünü tamamladıktan sonra babasından boşalan dergâhın şeyhliğine tayin edilmiştir. Ölümünden sonra makamına oturan oğlu Hayrullah Efendi'nin birkaç ay sonra vefat etmesi üzerine dergâhta irşad faaliyeti diğer oğlu Atâullah Efendi (ö. 1308/1890-91) tarafından sürdürülmüştür. Atâullah Efendi'den sonra yerine, halifesi Beykozlu Ahmed Efendi'den icâzet alan oğlu Mehmed Nidâi Efendi şeyh olmuştur.

Halil Efendi'nin Kütahyalı Şeyh Salih Efendi adlı halifesi vasıtasıyla devam eden diğer bir silsilesi günümüze ulaşmıştır.

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin bir halifesi de İstanbul Zeyrek'te Kilise Camii yanındaki Akşemseddin Dergâhı Şeyhi "Semerci Şeyh" diye anılan İbrâhîm Efendi'dir (ö. 1247/1831). Onun vefatından sonra bu dergâhta halifesi Şeyh Halil Efendi (ö. 1274/1858) ile bu zatın oğlu ve adaşı Halil Efendi (ö. 1333/1915) görev yapmışlardır.

Kaynaklarda adı geçmeyen diğer bir Çerkeşî halifesi de Ankaralı Tiritzâde Hüseyin Efendi'dir. Madde yazarının bir Şâbânî şeyhinin elinde bizzat gördüğü Şâbâniyye silsilenâmesinden Çerkeşî halifesi olduğu anlaşılan Hüseyin Efendi'nin silsilesi günümüze kadar ulaşmış olup İstanbul ve Karadeniz bölgesinde mensupları bulunmaktadır. Çerkeşî Mustafa Efendi'nin adı ve kimliği tesbit edilen son halifesi, Hacı Bayrâm-ı Velî soyundan gelen şair Ahmed Nûri Baba'dır (ö. 1263/1847). Şeyh Halil Baba'nın oğlu olan Ahmed Nûri Baba, babasının ölümünden sonra Çerkeş'e giderek Mustafa Efendi'ye intisap etmiş ve onun halifesi olmuş (Fatîh, s. 420), ancak Melâmetî tavra sahip olduğundan irşad faaliyetinde bulunmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fatîm, *Tezkire*, s. 420-421; *Eş'âr-ı el-Hâc Âkîf Efendi*, İstanbul 1259, s. 28; *Osmanlı Müellifleri*, I, 55; *Tomar-Halvetiyye*, s. 72-77; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, IV, 56-70; Enderunlu Âli, *Hîdâyetü'l-velî fî menâkıbı Kuşadalı*, İÜ Ktp., TY, nr. 9849, vr. 4^b; İbrahim Hilmi, *Menâkıb-ı Şeyh Saft-i Âmidî*, Millet Ktp., Ali Emîri (Şer'iyye), nr. 1111; Abdülbâki [Gölpınarlı], *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s. 188; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1914-1915; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Taysî), s. 9, 19, 20; Özege, *Katalog*, I, 298; II, 441; III, 966, 1137, 1144, 1163; IV, 1468, 1645, 1764; Albayrak, *Osmanlı Uleması*, IV-V, 126-127; Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, İstanbul 1982, s. 34; Nihat Azamat, "Kuşadalı İbrahim Halvetî", *Osm.Ar.*, IV (1984), s. 330; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "İki Vesika", *AÜİFD*, XXVIII (1986), s. 338-348.

NİHAZ AZAMAT

ÇERKEŞİYYE

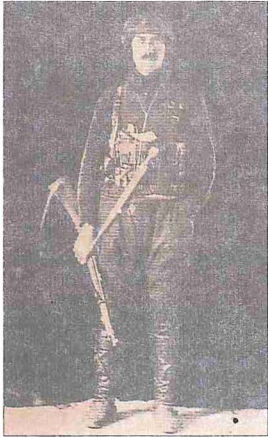
Halvetiyye - Şâbâniyye tarikatının
Çerkeşi Mustafa Efendi'ye
(ö. 1229/1814)
nisbet edilen bir kolu
(bk. ÇERKEŞİ MUSTAFA EFENDİ).

ÇERKEZ ETHEM

(ö. 1949)

Millî Mücadele'de
önce hizmetleriyle,
daha sonra muhalefetiyle tanınan
kuvâ-yı seyyâre kumandanı.

Kafkasya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen Çerkez boylarından Şapşış oymağına mensuptur. Babası Bandırma ile Mihaliç arasındaki Emreköy'de ziraat ve değirmencilikle uğraşan Ali Bey'dir. Doğum tarihi kaynaklarda 1884 ve 1886 olarak gösterilmekte olup Ali Bey'in beş oğlundan en küçüğüdür. Ağabeyleri Reşid ve Tevfik beyler gibi o da subay olmaya heves etti. Babasının karşı çıkması üzerine rüşdiyeyi bitirdikten sonra

Çerkez Ethem

1905'te İstanbul'a kaçtı ve Bakırköy Süvari Küçük Zâbit Mektebi'ne girdi. Burayı birincilikle bitirerek zâbit vekili oldu. Daha sonra Bulgar cephesinde Çürüksulu Mahmud Paşa'nın kolordu muhafız bölüğünde süvari kıtası kumandanı olarak çarpıştı ve yaralandı.

I. Dünya Savaşı sırasında Ethem Bey ağabeyi Reşid Bey'le birlikte Teşkilât-ı Mahsûsa'da görev aldı. Ayrıca Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Rauf Bey'in (Orbay) kumandasında düzenlediği, İran -Afghanistan üzerinden Orta Asya'ya ulaşmayı amaçlayan harekâta katıldığı gibi 1918 yılı başlarında Irak seferinde de bulundu. Yaralanıp hastalanınca Bandırma'daki baba evine döndü.

Millî Mücadele'ye katılmadan önce, Bandırma ve Manyas çevresinde faaliyet gösteren Manyaslı eşkiya Şevket ve Çolak İbrâhim ile birlikte hareket eden Ethem, 13 Şubat 1919'da İttihatçılar'ın İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlunu fidye almak için kaçırarak dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra, Ege bölgesinde düşmana karşı mukavemet edebilecek güçler oluşturulurken daha önce maiyetinde çalıştığı Rauf Bey kendisini Salihli ve çevresinde bir milis gücü teşkil etmekle görevlendirdi. Böylece resmen Millî Mücadele'ye katılıp yaklaşık altı ay içinde, aynı bölgede bulunan Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey çeteleriyle birleşerek Ege bölgesindeki teşkilatlanmasını tamamladı. Yunanlılar'a karşı "millet hattı" denilen bir cephe oluşturdu. Bu cephenin oluşması sayesinde daha sonra Ali Fuad Paşa Hey'et-i Temsiliyye'yi Ankara'ya çağırma imkânı bulabilecekti. Ayrıca teşkil ettiği "kuvâ-yı seyyâre" adı verilen milis kuvvetleriyle Millî Mücadele'yi tehdit eden iç isyanları bastırmada başarı gösterdi. Önce Balıkesir'in kuzeyinde tehlikeli bir hal alan Anzavur İsyanı'nı, daha sonra Ankara'yı tehdit eden Düzce ve Adapazarı civarındaki isyanları bastırdı (Nisan-Mayıs 1920); bu başarıları ona büyük şöhret kazandırdı. Ardından, Ege cephesinde Yunanlılar'la çatışmaların başladığı bir sırada Yozgat'ta Çapanoğulları'nın Ankara hükûmetine karşı ayaklanmaları ve isyancılar üzerine gönderilen nizâmiye birliklerinin başarı elde edememesi üzerine Ankara'ya çağırıldı. Yunanlılar'a karşı hazırlıklar içinde olan Ethem Yozgat'a gitmek istemiyordu; ancak ısrarla davet edilince kuvvetleriyle Ankara'ya gitti ve istasyonda bizzat Mustafa

Kemal tarafından karşılandı. 20 Haziran'da Yozgat'a doğru harekete geçti, bir hafta gibi kısa bir zamanda isyanı bastırdı. Bu olay kuvâ-yı seyyârenin, dolayısıyla Çerkez Ethem'in prestijini zirveye çıkardı. Gerek bu başarısı gerekse daha önce kendisine gösterilen büyük ilgiden cesaretle Ankara hükûmeti üzerinde nüfuz kurmaya çalıştı. Yozgat olaylarının Ankara Valisi Yahyâ Galib Bey'in ihmaliinden kaynaklandığını ileri sürerek valinin cezalandırılmasını istedi. Mustafa Kemal buna karşı çıktı, Ethem ise Yahyâ Galib'in cezalandırılmasında ısrar ediyordu. Hükûmete rağmen meclisin çoğunluğu da onu tutuyordu. Bu çekişme, Ethem'in Ankara'ya gidip meclis reisini meclisin önünde asacağı tehdidinde bulunması ile daha da sertleşti.

Öte yandan Millî Mücadele'nin başlangıç safhasında savunmaya yardımcı olur düşüncesiyle ve Batı emperyalizmine karşı Rusya'nın dostluğunu sağlama ümidiyle Bolşevizm taraftarı Yeşil Ordu Cemiyeti kurulmuştu. Çerkez Ethem, Yozgat isyanları sırasında Ankara'ya gidip gelirken tanıdığı cemiyete ağabeyi Reşid Bey aracılığıyla girmişti. Cemiyet de Çerkez Ethem'i kabul etmekle muhtemelen silâhlı bir güce kavuşmayı hedefliyordu. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bu şekilde güç kazanmasını, hatta kendi adını kullanarak yayılmaya başlamasını sakıncalı gören Mustafa Kemal, Dahiliye vekili ve cemiyetin kurucularından Hakkı Behiç'e (Bayiç) cemiyetin kapatılmasını emretti. Hakkı Behiç bunun o an için imkânsız olduğunu, ancak faaliyetlerinin yavaşlatılabileceğini bildirdi. Bunun üzerine cemiyet faaliyetlerini Ethem'in daha güçlü olduğu Eskişehir'e kaydırıldı. Bu durumu fırsat bilen Ethem ise Eskişehir'de Büyük Millet Meclisi'ne karşı kendi liderliğini ve Bolşevikliği savunan *Seyyâre-i Yeni Dünya* adlı bir "İslâm Bolşevik gazetesi" çıkarmaya başladı. Ankara hükûmeti durumdan büyük ölçüde rahatsız oldu ve 1920 sonbaharında Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetlerini tamamen yasakladı. Ancak Bolşevizm'i savunan bir harekete muhalefeti, o günlerde çok ihtiyaç duyulan Moskova ile olan dostluğun bozulmaması için göze alamayan Mustafa Kemal Türkiye Komünist Fırkası'nı resmen kurdu. Ayrıca Ethem'in de muvafakatiyle *Seyyâre-i Yeni Dünya* gazetesini ve matbaasını Ankara'ya naklettirerek bunu yeni firkanın gazetesi olarak neşrettirdi. Böylece Ethem ile Ankara arasında kısa sü-